

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

วีรกรรมของวีรบุรุษและวีรสตรีไทยสมัยอยุธยา โดยเฉพาะในช่วงการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑ ไปจนถึงการกอบกู้เอกราช นับเป็นแรงบันดาลใจสำคัญให้นักประพันธ์ในยุคต่าง ๆ นำมาสร้างเป็นผลงานวรรณกรรมอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นต้นมา ดังเช่น เหตุการณ์การสละพระชนม์ชีพของสมเด็จพระสุริโยทัย มีปรากฏทั้งใน *โคลงภาพพระราชพงศาวดาร* (พ.ศ. ๒๔๓๐) *เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์* (พ.ศ. ๒๔๕๘) *นวนิยายเรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ* (พ.ศ. ๒๔๗๕) *สมเด็จพระสุริโยทัย* (พ.ศ. ๒๕๓๕) และ *สุริโยทัย* (พ.ศ. ๒๕๔๓) หรือเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถี ก็มีปรากฏทั้งใน *ลิลิตตะเลงพ่าย* (พ.ศ. ๒๓๗๕) *โคลงภาพพระราชพงศาวดาร* (พ.ศ. ๒๔๓๐) *ลิลิตนเรศวร* (พ.ศ. ๒๔๙๖) *นวนิยายเรื่อง มหาราชโศด* (พ.ศ. ๒๕๑๔) และ *อิริราชา* (พ.ศ. ๒๕๔๖) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ยังมีบุคคลในประวัติศาสตร์อีกจำนวนไม่น้อยที่แม้จะมีได้รับการยกย่องให้เป็นวีรบุรุษหรือวีรสตรีของชาติ แต่นักประพันธ์ก็สนใจนำเรื่องราวมาถ่ายทอดในวรรณกรรมอยู่เสมอ เช่น ขุนนรวงศาธิราช ท้าวศรีสุดาจันทร์ สมเด็จพระมหินทราธิราช และพระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นต้น ในจำนวนนี้ “ขุนพิเรนทรเทพ” ผู้มีเรื่องราวปรากฏใน *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา* ในราว พ.ศ. ๒๐๖๘ ในฐานะแม่ทัพในแผ่นดินสมเด็จพระชัยราชาธิราช และมีโอกาสได้ขึ้นครองราชย์เป็น “สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ พระมหาธรรมราชา” ในราว พ.ศ. ๒๑๑๒^๑ ถือเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งที่ถูกนำมาสร้างเป็นตัวละครในวรรณกรรมหลายเรื่อง

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาปรากฏในวรรณกรรมไทยอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่ปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบันอย่างน้อย ๑๘ เรื่อง กล่าวคือ เริ่มปรากฏใน *เสภาพระราชพงศาวดาร* ที่สุนทรภู่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ และปรากฏอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงล่าสุดในนวนิยายเรื่อง *อิริราชา* ของทมยันตี ซึ่งตีพิมพ์ใน

^๑ *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๕) หน้า ๖๕ - ๑๐๕.

นิตยสาร สกุลไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ นำสังเกตว่า วรรณกรรมที่ปรากฏบทบาทของสมเด็จพระมหาธรรมราชา มีทั้งที่แต่งเป็นร้อยกรอง เช่น กลอน โคลง และคำฉันท์ และที่แต่งเป็นร้อยแก้ว ได้แก่ นวนิยาย นับว่าตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทยเป็นตัวละครที่ปรากฏซ้ำในลักษณะที่หลากหลาย เพราะปรากฏในวรรณกรรมหลายสำนวน หลายยุคสมัย และหลายรูปแบบ แตกต่างกันไป นอกจากนี้ยังพบว่า ตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้ปรากฏในฐานะตัวประกอบเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวละครเอกด้วย เช่น ในนวนิยายเรื่อง *พ่อ ของปองพล อติเรกสาร* (พ.ศ. ๒๕๔๓) เหตุที่เรื่องราวของสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นที่สนใจของผู้ประพันธ์วรรณกรรมไทยเป็นอย่างมากนั้น น่าจะเป็นเพราะสมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผู้ทรงเป็นวีรบุรุษพระองค์สำคัญในประวัติศาสตร์ที่วรรณกรรมนิยมนำเสนอเรื่องราวของพระองค์อยู่เสมอ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อวรรณกรรมหลายเรื่องมุ่งนำเสนอเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วรรณกรรมแต่ละเรื่องเหล่านั้นจึงมักจะกล่าวถึงรายละเอียดของสมเด็จพระมหาธรรมราชาผู้เป็นพระราชบิดาด้วย

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่องราวของสมเด็จพระมหาธรรมราชาปรากฏยาวนานถึง ๕ รัชสมัย คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๕๗ เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จมาครองกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงดำรงยศเป็นขุนพิเรนทรเทพ และมีบทบาทสำคัญในการล้มล้างอำนาจของขุนวรวงศาธิราช รวมถึงสนับสนุนให้พระเทียรราชาได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ขุนพิเรนทรเทพได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาธรรมราชาผู้ครองเมืองพิษณุโลก และหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ พระมหาธรรมราชาทรงได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา^๒

วรรณกรรมที่เสนอเรื่องราวของสมเด็จพระมหาธรรมราชา มีทั้งวรรณกรรมที่เลือกเสนอบทบาทของสมเด็จพระมหาธรรมราชาตั้งแต่ยังเป็นขุนพิเรนทรเทพต่อเนื่องมาจนตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เช่น นวนิยายเรื่อง *พ่อ ของปองพล อติเรกสาร กษัตริยา* และ *อิริยา* ของทมยันตี และวรรณกรรมที่เลือกเสนอเฉพาะเหตุการณ์บางช่วงในพระชนม์ชีพของสมเด็จพระมหาธรรมราชา เช่น *เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์* พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๑๐๕.

เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ บทละครดึกดำบรรพ์เรื่อง *ท้าวศรีสุดาจันทร์* ของสมภพจันทร์ประภา และนวนิยายเรื่อง *สมเด็จพระสุริโยทัย* ของธเนศ เนติโพธิ์ เลือกเสนอบทบาทของสมเด็จพระมหาธรรมราชาเฉพาะในช่วงที่ทรงเป็นขุนพิเรนทรเทพไปจนถึงช่วงที่ทรงครองเมืองพิษณุโลก ในขณะที่ *เสภาพระราชพงศาวดาร ตอน คีตกงสาวดี* ของสุนทรภู่ และ นวนิยายเรื่อง *ผู้ชนะสิบทิศ* ของยาขอบ เลือกเสนอบทบาทของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในฐานะกษัตริย์เมืองพิษณุโลกในช่วงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก

เมื่อวรรณกรรมแต่ละเรื่องเลือกเสนอเรื่องราวของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันเช่นนี้ บทบาทของตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่นำเสนอในวรรณกรรมแต่ละเรื่องจึงแตกต่างกันไปตามบริบทของเหตุการณ์ด้วย ที่เห็นได้ชัดคือ พบว่าวรรณกรรมที่เลือกเสนอเรื่องราวของขุนพิเรนทรเทพในช่วงการต่อสู้ล้มล้างอำนาจขุนวรวงศาธิราชมักจะสร้างตัวละครขุนพิเรนทรเทพให้มีบุคลิกอย่างวีรบุรุษผู้กล้าหาญ ฉลาด มีคุณธรรม แต่วรรณกรรมที่เสนอบทบาทของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในช่วงประวัติศาสตร์การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่งมักจะสร้างตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาให้มีบุคลิกในด้านไม่ดีเช่น อ่อนแอ เป็นผู้แพ้

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณารายละเอียดของวรรณกรรมที่นำมาศึกษา พบว่าในวรรณกรรมหลายเรื่องที่เสนอเหตุการณ์ตอนเดียวกัน ผู้ประพันธ์แต่ละคนกลับเลือกเสนอดตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาให้มีบทบาทแตกต่างกัน เช่น บทบาทในฐานะผู้สนับสนุนพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองในสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ใน *เสภาพระราชพงศาวดาร* และ *บทร้อยกรองประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า* ผู้ประพันธ์วิพากษ์วิจารณ์ตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในด้านไม่ดีอย่างชัดเจน เช่น เป็นผู้ทรยศต่อชาติ เป็นกษัตริย์ผู้อ่อนแอไม่สามารถรักษาบ้านเมืองไว้ได้^๓ แต่ในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง *กษัตริย์* และเรื่อง *พ่อ* ผู้ประพันธ์กลับแสดงความคิดเห็นว่า การตัดสินใจเข้าข้างพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองนั้นเป็นวิธีคิดที่ฉลาด และหวังดีต่อประเทศชาติอย่างแท้จริง ทำให้ตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมดังกล่าวมีบทบาทเป็นกษัตริย์ผู้มอง

^๓รวมนิทาน บทเห่กล่อม และสุภาษิตของสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙) และ สนิท พูลพงศ์, *บทร้อยกรองประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า การเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑* (กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์โดย พ.อ.สนิท พูลพงศ์, ๒๕๔๖).

การณ์ไกล รักษาชาติ และมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้สนับสนุนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้ทรงกอบกู้เอกราชจากหงสาวดีสำเร็จ^๕

จากการวิเคราะห์ข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ถึงแม้วรรณกรรมที่นำมาใช้เป็นข้อมูลล้วนแต่เสนอตัวละครที่เป็นตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาซึ่งเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์บุคคลเดียวกัน แต่ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ปรากฏในวรรณกรรมแต่ละเรื่องกลับมีลักษณะที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ถึงระดับที่ว่าตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในบริบทของประวัติศาสตร์ตอนเดียวกันสามารถปรากฏในวรรณกรรมได้ทั้งในฐานะ “ผู้ร้าย” ผู้ทรยศต่อชาติ และ “พระเอก” ผู้มองการณ์ไกลและมีบทบาทสำคัญในการกอบกู้เอกราชให้แก่กรุงศรีอยุธยา แสดงว่ากลวิธีการเล่าเรื่องของวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดภาพตัวแทนสมเด็จพระมหาธรรมราชาให้แตกต่างกัน

จากการศึกษาเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่ามีกลวิธีการเล่าเรื่องหลายประการที่ส่งผลต่อการนำเสนอภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรม เช่น กรณีการคัดเลือกประวัติศาสตร์เพื่อสร้างเป็นโครงเรื่อง กล่าวคือ จากข้อมูลประวัติศาสตร์จำนวนมาก ผู้ประพันธ์จำเป็นจะต้องคัดเลือกข้อมูลบางส่วนไว้ และตัดทอนข้อมูลบางส่วนออกเพื่อนำเสนอเรื่อง ดังกรณีที่ผู้ประพันธ์นวนิยายเรื่อง *สุริโยทัย* เลื่อนนำเสนอเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เฉพาะรัชสมัยพระชัยราชาธิราชและสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ^๖ เพราะวัตถุประสงค์หลักของการประพันธ์มุ่งนำเสนอวีรกรรมของสมเด็จพระสุริโยทัยที่สิ้นพระชนม์ในสมรภูมिरบ เมื่อเสนอเหตุการณ์ดังกล่าวแล้วเรื่องก็จบลง ส่งผลให้บทบาทของตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาหลังจากนั้นถูกตัดออกไปจากนวนิยายเรื่องนี้ด้วย ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในนวนิยายเรื่อง *สุริโยทัย* จึงได้รับการนำเสนอโดยอิงกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่จำกัด

อีกกรณีหนึ่งคือการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ เช่น ผู้วิจัยพบว่าขนบการชมบ้านเมืองและการเตรียมกระบวนทัพส่งผลให้ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาใน *เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์* เป็นภาพของนักรบผู้องอาจ ตรงข้ามกับใน *บทร้อยกรองประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า* ซึ่งขนบการชมบ้านเมืองส่งผลให้ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้รับการนำเสนอให้เป็น

^๕ ทมยันตี, *กษัตริย์า ตอน แก้วกษัตริย์า*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ณ บ้านวรรณกรรม กรุป, ๒๕๔๗), และ ปองพล อติเรกสาร, *พ่อ ภาคสอง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๖).

^๖ คึกเดช กันตามระ, *สุริโยทัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

พระมหากษัตริย์เมืองประเทศราชที่ไร้อำนาจ วัตถุประสงค์ของการประพันธ์และกลวิธีทางวรรณศิลป์จึงน่าจะมีบทบาทในการกำกับหรือนำเสนอภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาอยู่ไม่น้อย

นอกจากนี้ เนื่องจากวรรณกรรมมีพื้นที่ให้ผู้ประพันธ์สอดแทรกจินตนาการผสมผสานกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ จึงน่าสนใจว่า ส่วนที่เป็นจินตนาการที่ผู้เขียนสอดแทรกเพิ่มไปในเรื่องนั้น มีปัจจัยอื่นใดอีกที่มากำหนดการสร้างตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชา จากการศึกษากลุ่มวรรณกรรมที่ใช้เป็นข้อมูล พบว่า บริบททางสังคมและการเมืองในสมัยที่แต่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมด้วย เช่น ในนวนิยายเรื่อง สมเด็จพระสุริโยทัย ของธเนศ เนติโพธิ์ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ปรากฏเนื้อหาบางประการที่พบเฉพาะในนวนิยายเรื่องนี้เท่านั้น ไม่พบในวรรณกรรมอื่นที่เสนอเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ช่วงเดียวกัน เนื้อหาเหล่านั้นสอดคล้องกับเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในช่วงเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เช่น การวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของตัวละครพระยาเสนาที่ใส่ร้ายขุนพิเรนทรเทพว่าทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย หรือการเสนอบทบาทของขุนรวงศาธิราชให้อยู่เบื้องหลังการแต่งตั้งตัวละครที่เป็นนักเลงหัวไม้ให้มีตำแหน่งพระยาครองกรมเมือง วัง คลัง นาในกรุงศรีอยุธยา^๖ เนื้อหาเหล่านี้สอดคล้องกับเหตุการณ์ทางการเมือง ได้แก่ การรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกสุจินดา คราประยูร ซึ่งถูกฝ่ายผู้เคลื่อนไหววิพากษ์วิจารณ์ว่าใช้ช่องโหว่ของกฎหมายเพื่อให้ได้ตำแหน่งอย่างไม่เป็นธรรม เพราะเป็นนายกรัฐมนตรีที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง รวมถึงการแต่งตั้งรัฐมนตรีหลายคนที่เคยมีปัญหาถูกสอบสวนเรื่องทุจริต^๗ เนื้อหาดังที่กล่าวมานี้ส่งผลต่อการสร้างภาพตัวแทนสมเด็จพระมหาธรรมราชาด้วย เช่น เนื้อหาการใช้กฎหมายอย่างไม่เป็นธรรมช่วยเสนอภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในลักษณะคนดีที่ถูกรังแก เนื้อหาการแต่งตั้งนักเลงหัวไม้เป็นพระยา และคนเหล่านี้ถูกสมเด็จพระมหาธรรมราชาปราบปรามในที่สุด ส่งผลต่อการนำเสนอภาพสมเด็จพระมหาธรรมราชาในฐานะวีรบุรุษผู้คลี่คลายปัญหาวิกฤตทางการเมือง เป็นต้น

ในกลุ่มวรรณกรรมที่นำมาใช้เป็นข้อมูล ยังมีวรรณกรรมอีกหลายเรื่องที่ตั้งขึ้นในสมัยที่เกิดเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในสังคมไทย เช่น *ผืนแผ่นดินนี้ล้ำ* แห่หลวง คุณ ของศุภร บุนนาค และ

^๖ วัชรยุทธ พิชัยศรทัต และ ธเนศ เนติโพธิ์, *สมเด็จพระสุริโยทัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ณ บ้านวรรณกรรม, ๒๕๔๓).

^๗ ดูรายละเอียดใน เขียน ธีระวิทย์, *วิกฤตการณ์การเมืองไทย: กรณีพฤษภาทมิฬ* ๒๕๓๕ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๖).

เพลงยาวอุยฺษยาวสาน ของจินตนา ปิ่นเฉลียว แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับที่เกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เป็นต้น จึงน่าจะสนใจว่า บริบททางสังคมและการเมืองในสมัยที่แต่งจะส่งผลต่อการสร้างตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมมากน้อยเพียงใด

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าการเสนอภาพตัวแทนบุคคลในประวัติศาสตร์เช่นสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมนั้นเกิดจากปัจจัยอันซับซ้อน และส่งผลให้ภาพตัวแทนสมเด็จพระมหาธรรมราชาปรากฏในลักษณะที่แตกต่างกันในวรรณกรรมแต่ละเรื่อง จึงน่าจะมีการศึกษา ลักษณะต่าง ๆ ของภาพตัวแทนสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย และศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างภาพตัวแทนสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้อย่างหลากหลาย

เพื่อให้เข้าใจการเสนอภาพตัวแทนบุคคลในประวัติศาสตร์ผ่านวรรณกรรมชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาการสร้างภาพตัวแทนสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย เพื่อให้เห็นภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย และการใช้กลวิธีการเล่าเรื่องเพื่อเสนอภาพตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชา การศึกษานี้นอกจากจะชี้ให้เห็นความซับซ้อนของการสร้างภาพตัวแทนของบุคคลในวรรณกรรมแล้ว ยังน่าจะเปิดประเด็นให้มีการศึกษ ตัวละครอื่น ๆ ในวรรณกรรม นอกเหนือจากวีรบุรุษและวีรสตรีที่เป็นที่สนใจในสังคมเป็นอย่างมากอยู่แล้ว

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย
- ๒) เพื่อศึกษาวัตถุประสงค์ในการแต่งและกลวิธีในการเล่าเรื่องที่ใช้ในการสร้างภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย

๑.๓ สมมุติฐานของการวิจัย

ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาปรากฏอยู่อย่างหลากหลายในวรรณกรรมไทย ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นผลมาจากวัตถุประสงค์ในการแต่งและการเลือกใช้กลวิธีการเล่าเรื่องที่แตกต่างกัน

๑.๔ ข้อตกลงเบื้องต้น

๑.๔.๑ การเรียกพระนามสมเด็จพระมหาธรรมราชา

เนื่องจากจำเป็นต้องเรียกพระนามสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวิทยานิพนธ์นี้หลายครั้ง และในหลายบริบท ดังนั้น หากด้วยทวรรณกรรมหรือประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ยกมามีได้ระบุเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง การเรียกพระนามสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวิทยานิพนธ์นี้ จะใช้คำเรียกต่าง ๆ กัน เพื่อจะได้ระบุได้แน่ชัดว่า กำลังกล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาในสมัยใด และในบริบทใด กล่าวคือ

ก. ในการกล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ โดยทั่วไปจะใช้คำเรียกพระนามเมื่อทรงครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กลุ่มวรรณกรรมที่เป็นข้อมูลใช้เป็นฉากของเรื่องมากที่สุด คือเรียกว่า “สมเด็จพระมหาธรรมราชา” และเมื่อกกล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ปรากฏในวรรณกรรมจะเรียกว่า “ตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชา”

ข. หากมีการระบุช่วงเวลาในประวัติศาสตร์แน่นอน จะเรียกพระนามสมเด็จพระมหาธรรมราชาดังนี้ ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช เรียกสมเด็จพระมหาธรรมราชาว่า “ขุนพิเรนทรเทพ” ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราช เรียกสมเด็จพระมหาธรรมราชาว่า “พระมหาธรรมราชา” และในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาและสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เรียกสมเด็จพระมหาธรรมราชาว่า “สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช”

และเมื่อกกล่าวถึงตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรม ใช้คำว่า “ตัวละคร” นำหน้าเสมอ ได้แก่ “ตัวละครขุนพิเรนทรเทพ” “ตัวละครพระมหาธรรมราชา” และ “ตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช”

๑.๔.๒ การเรียกชื่อย่อของวรรณกรรม

เนื่องจากวรรณกรรมบางเรื่องมีชื่อยาวจนอาจเป็นอุปสรรคในการนำเสนอบทวิเคราะห์วรรณกรรม ผู้วิจัยจึงขอย่อชื่อวรรณกรรมบางเรื่องดังนี้

ก.เสภาพระราชพงศาวดาร ตอนศึกหงสาวดี ของสุนทรภู่ ใ้ว่า *เสภาพระราชพงศาวดาร*

ข.นวนิยายเรื่อง กษัตริยา ตอน แก้วกษัตริยา ของทมยันตี ใ้ว่า *นวนิยายเรื่อง กษัตริยา*

ค.บทร้อยกรองประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ของสนิท พูลพงศ์ ใ้ว่า *ร้อยกรองประวัติศาสตร์สงครามฯ*

๑.๔.๓ มโนทัศน์เรื่อง “ภาพตัวแทน (representation)”

คำว่า “ภาพตัวแทน” ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ ตรงกับศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า representation^๘ หมายถึง ภาพจำลองของสรรพสิ่ง รวมทั้งความรู้ และความคิดของมนุษย์^๙ ที่นำเสนอผ่านวรรณกรรม โดยปกติการเสนอภาพตัวแทน ทำโดยใช้ภาษาเป็นสื่อในการให้ความหมายแก่สิ่งต่างๆ เพราะภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ใช้กล่าวอ้างแทนสรรพสิ่งในโลกแห่งความเป็นจริง^{๑๐} ภาษาที่เป็นสื่อในการเสนอภาพตัวแทนมิได้ให้ความหมายอันสะท้อนความจริงได้อย่างตรงไปตรงมา แต่มักจะประกอบสร้างภาพจำลองที่หล่อหลอมขึ้นจากค่านิยมของสังคม โดยผ่านกระบวนการคัดเลือก ประจุแต่ง และขับเน้นคุณลักษณะหรือค่านิยมบางประการให้โดดเด่นเป็นพิเศษ^{๑๑} เนื่องจากภาพตัวแทนถูกประกอบสร้างขึ้นตลอดเวลา การศึกษาภาพตัวแทนที่ถูกประกอบสร้างขึ้น และกระบวนการสร้างภาพตัวแทน จึงเป็นประโยชน์ในการเข้าใจวัฒนธรรมผ่านการศึกษาคความสัมพันธ์ระหว่างภาพตัวแทน และโครงสร้างอำนาจในสังคม ภาพตัวแทนมิใช่ภาพสะท้อนสังคมอย่าง

^๘กาญจนา แก้วเทพ, “สื่อและวัฒนธรรมศึกษากับสังคมไทย,” *รัฐศาสตร์สาร*, ๒๓, ๓(๒๕๔๕): ๘๐-๘๓. นักวิชาการบางคนใ้ว่า “ภาพเสนอ” ดู เสนาะ เจริญพร, *ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคทองสุญ*, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๙.

^๙ธนศ วงศ์ยานนาวา, “ภาพตัวแทน แทนสิ่งที่แทนไม่ได้,” *จุลสารไทยคดีศึกษา*, ๑๒, ๑ (สิงหาคม- ตุลาคม ๒๕๔๓): ๑๖-๑๘.

^{๑๐}Stuart Hall, *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*, (London: Sage, c1997), p. 28-29.

^{๑๑}เสนาะ เจริญพร, *ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคทองสุญ*, หน้า ๒๙๙.

ตรงไปตรงมา แต่เป็นภาพจำลองที่ถูกสร้างขึ้น ภาพตัวแทนจึงสามารถสะท้อนความเชื่อ ความคาดหวัง การให้ความหมาย และคุณค่า ต่อสิ่งที่นำเสนอได้^{๒๖}

๑.๔.๔ นิยามศัพท์เฉพาะอื่น ๆ

วาทกรรม (discourse) หมายถึง กระบวนทัศน์หรือแนวทางของความรู้ความเข้าใจที่สื่อสารออกมาผ่านทางการใช้ภาษาและตัวบทอื่น ๆ กระบวนการดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความรู้และอำนาจทางสังคมขึ้น^{๒๗}

การประกอบสร้าง (construction) คือการให้ความหมายแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยอาศัยมโนทัศน์ (concept) ที่คนร่วมวัฒนธรรมรับรู้และเข้าใจตรงกัน ผ่านทางภาษาและระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในสังคม^{๒๘}

ชาตินิยม (nationalism) หมายถึง การเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์เพื่อที่จะได้มาและดำรงไว้ซึ่งอิสรภาพและอำนาจในการปกครองตนเองของกลุ่มชนผู้ซึ่งสมาชิกในกลุ่มมีความรับรู้ร่วมกันว่าชาติเป็นหน่วยที่มีอยู่จริงหรือมีศักยภาพที่จะเกิดขึ้นมาได้จริง^{๒๙}

สถานภาพ (status) มีความหมาย ๒ นัย คือ (๑) ตำแหน่งของบุคคลในระบบสังคม เช่น เป็นลูก พ่อ แม่ ครู พระ ฯลฯ ความหมายนี้แสดงว่าบุคคลนั้นเป็นใคร ซึ่งจะเชื่อมโยงกับคำว่า บทบาท (role) ที่หมายถึงว่าบุคคลนั้นควรทำอะไรเมื่ออยู่ในตำแหน่งหรือสถานภาพนั้น และ (๒) ตำแหน่งของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในลำดับชั้นทางสังคม ความหมายนี้แสดงถึงเกียรติและศักดิ์ศรี การที่บุคคลหรือกลุ่มจะถูกกำหนดให้อยู่ในลำดับชั้นใด เป็นไปตามเกณฑ์ทางกฎหมาย การเมือง หรือวัฒนธรรม

^{๒๖} กาญจนา แก้วเทพ, สื่อและวัฒนธรรมศึกษากับสังคมไทย, หน้า ๘๐-๘๓.

^{๒๗} Michael O'Shaughnessy and Jane Stadler, Media and society : an introduction, 3rd edition, (Victoria : Oxford University Press, 2005), p.150.

^{๒๘} สรุปความจาก Michael O'Shaughnessy and Jane Stadler, Media and society : an introduction, 3rd edition, (Victoria : Oxford University Press, 2005), p.77-79 และ Stuart Hall, Representation : Cultural Representations and Signifying Practices, p.25-26.

^{๒๙} Anthony Smith อ้างถึงใน Andreas Sturm, The King's Nation : A Study of The Emergence and Development of Nation and Nationalism in Thailand, (Doctoral dissertation. London School of Economics and Political Science. University of London, 2006), p.23.

ในวิทยานิพนธ์นี้ใช้ทั้งสองนัยของความหมาย กล่าวคือ สถานภาพต่างๆ ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาแสดงถึงตำแหน่งในสังคมที่สัมพันธ์กับบุคคลอื่นต่างกัน คือ เมื่อมีสถานภาพเป็นขุนพิเรนทรเทพ สมเด็จพระมหาธรรมราชาจะมีบทบาทเป็นข้าราชการในราชสำนักของสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อมีสถานภาพเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชา จะตรงกับบทบาทเจ้าเมืองพิษณุโลก เมืองลูกหลวงในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และในสถานภาพสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช จะตรงกับบทบาทพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ส่วนความหมายที่สองคือ บรรดาศักดิ์และตำแหน่งทางราชการที่ต่างกัน คือเป็นขุน เป็นเจ้าเมือง และเป็นพระมหากษัตริย์^๖

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกศึกษาวิเคราะห์ตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน โดยเลือกวรรณกรรมที่มีเนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่เริ่มรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ.๒๐๕๗) จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.๒๑๒๑) และปรากฏบทบาทของตัวละครขุนพิเรนทรเทพ ตัวละครพระมหาธรรมราชา หรือตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชชัดเจน จำนวน ๑๕ เรื่อง

วรรณกรรมที่ใช้เป็นข้อมูล เรียงลำดับตามเวลาที่แต่งหรือพิมพ์เผยแพร่ได้ดังต่อไปนี้

๑) บทเสภาเรื่อง พระราชพงศาวดาร ตอน คีตกงสาวดี ของสุนทรภู่ แต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ - พ.ศ. ๒๔๑๑

๒) โคลงภาพพระราชพงศาวดาร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกวีท่านอื่นๆ เผยแพร่ครั้งแรกเพื่อประกอบภาพพระราชพงศาวดาร ซึ่งใช้ประดับพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐

๓) เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานพระศพหม่อมเจ้าหญิงพรรณพิมล วรารัตน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

^๖ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙) หน้า ๒๓๙.

- ๔) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ของยาขอบ ลงตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์ สุริยา (เดิมใช้ชื่อเรื่องว่า ยอดขุนพล) พ.ศ.๒๔๗๔
- ๕) ลิลิตนเรศวร ของชุมพร แสนเสนา แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ และพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชุมพร แสนเสนา พ.ศ.๒๕๑๗
- ๖) ผืนแผ่นดินนี้ล้ำ แหล่งคุณ ของศุภร บุนนาค แต่งเมื่อพ.ศ.๒๕๑๖ เพื่อส่งประกวดและได้รับรางวัลที่ ๑ จากการประกวดวรรณกรรมไทยของธนาคารกรุงเทพ
- ๗) เพลงยาวอุษยवासาน ของจินตนา ปิ่นเฉลียว แต่งเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๖ เพื่อส่งประกวดและได้รับรางวัลทางวรรณคดีของมูลนิธิจอห์น เอฟ. เคนเนดี
- ๘) บทละครดึกดำบรรพ์เรื่อง พระสุพรรณกัลยา เขียนเพื่อใช้แสดงทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๔ บางขุนพรหม ใน พ.ศ.๒๕๑๗
- ๙) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง สมเด็จพระสุริโยทัย ของธเนศ เนติโพธิ์ ดัดแปลงและเรียบเรียงจากบทละครโทรทัศน์เรื่อง สมเด็จพระสุริโยทัย ของวรายุทธ พิชัยศรัทธ บทละครโทรทัศน์ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ข่าวสด พร้อมกับบอกอากาศทางโทรทัศน์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ และเรียบเรียงเป็นนวนิยายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖
- ๑๐) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง พระพี่นางสุพรรณกัลยาณี ของกาญจนา นาคพันธ์ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ.๒๕๔๒
- ๑๑) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง สุริโยทัย ของศึกเดช กันตามระ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ.๒๕๔๓
- ๑๒) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง พ่อ ภาคหนึ่ง และภาคสอง ของปองพล อติเรกสาร พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกพ.ศ.๒๕๔๓ และ พ.ศ.๒๕๔๕
- ๑๓) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง กษัตริยา ตอน แก้วกษัตริยา ของทมยันตี พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ.๒๕๔๕
- ๑๔) นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง อิริราชา ของทมยันตี ตีพิมพ์ในนิตยสาร สกุลไทย พ.ศ.๒๕๔๖

๑๕) บทร้อยกรองประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า การเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑ ของสนิท พูลพงศ์ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๔๖

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑) สํารวจและรวบรวมข้อมูลวรรณกรรมไทยที่ปรากฏบทบาทของตัวละครสมเด็จพระมหาธรรมราชา

๒) ศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลด้านประวัติศาสตร์

๓) ศึกษา จัดระบบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมไว้แล้ว

๔) สรุปผลการวิจัยและจัดทำรูปเล่มวิทยานิพนธ์

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑) ได้เห็นภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ปรากฏอย่างหลากหลายในวรรณกรรมไทย

๒) ได้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์และกลวิธีการเล่าเรื่องในการสร้างภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย

๓) เป็นตัวอย่างของการศึกษาภาพตัวแทนของบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย